

TEHNICA TRADIȚIONALĂ A ACOPERIRII CU PAIE FOLOSITĂ ÎN ARHITECTURA POPULARĂ DIN MUNȚII APUSENI

ALEXANDRU VÂRTEJ

Arhitectura populară românească se încadrează în marea arie europeană a construcțiilor din bârne orizontale suprapuse. Din această cauză o serie de caracteristici determinate de materialele și tehnicile de construcție ale arhitecturii europene sunt întâlnite și în cadrul celei românești alături de care însă, se pot constata și anumite particularități specifice¹.

Zona etnografică a Munților Apuseni prezintă o importanță deosebită din punct de vedere al patrimoniului valorilor materiale și spirituale, al păstrării tradițiilor. În această zonă se remarcă un mod specific de locuire determinat de condițiile geografice și socio-culturale deosebite și anume "satele-crânguri". Acest tip de locuire are la bază relațiile de neam și un mod special de conviețuire determinat de condițiile grele de trai².

Din aceste motive muzeul nostru a pornit un demers de mai lungă durată pentru a prezenta imaginea unui mod de viață tradițional al locuitorilor din Munții Apuseni. S-a încercat prin remodelare muzeotehnică să se realizeze imaginea complexă a unui "crâng" prin transferarea a trei gospodării: una de dogar, una de preot și una de negustor ambulant. Aceste gospodării cuprind casele de locuit propriu-zise și o serie de anexe gospodărești. Cele trei gospodării reprezintă trei etape evolutive distincte din punct de vedere cronologic, arhitectural și al nivelului social³.

Forma particulară a acestor monumente de arhitectură populară exprimă un anumit tip cultural de răspuns pe care românii din Munții Apuseni l-au dat nevoilor complexe cărora trebuia să le facă față. Este de remarcat legătura inițială a șurilor cu anumite activități practicate de localnici în afara vetrei satului în contextul procesului de folosire treptată și sezonieră a terenurilor extravilane submontane.

¹ Petrescu, Paul *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Editura Meridiane, București, 1974, p. 20

² Aplozan, Lucia *Sate-crânguri din Munții Apuseni*, Editura Ramuri, Craiova, 1944, p.7

³ Vârtej, Alexandru *Crângul din Munții Apuseni transferat și reconstruit în Muzeul ASTRA din Sibiu*, în: "Patrimoniu arhitectural vernacular" Tușnad-VIII, 1999

În M.C.P.T. ASTRA au fost aduse 2 șuri hexagonale dintre care una a fost reconstruită și este acoperită cu paie, o șură octogonală și o șură "de mutătură".

În perioada 1995 - 1998 am efectuat o cercetare aplicată de teren și achiziții muzeale în mai multe comune din Munții Apuseni: Poiana Vadului, Vadu Morilor, Vidra, Stănești, Avram Iancu, Scărișoara, Gârda (jud. Alba), și Bulzești de Sus (jud. Hunedoara). Pe lângă alte probleme urmărite m-am documentat cu privire la tehnica folosită în zonă pentru a acoperi cu paie casele și anexele gospodărești.

Pentru a putea arăta modalitatea de realizare a învelitorilor cu paie sunt necesare câteva precizări privind acoperișul. Acoperișul are un rol important în adaptarea construcției la condițiile mediului natural, în asigurarea rezistenței și durabilității acesteia. Formele tradiționale de acoperire a locuinței din diferite areale, rezultat al unor îndelungate experiențe, au fost preluate în general și de construcțiile anexe⁴. Acoperișurile cu patru ape sunt cele mai vechi și cele mai numeroase. Ele au derivat din vechiul sistem de acoperire prin retragerea treptată a bânelor din pereții construcțiilor de tip pătrat. Acoperișul are o formă piramidală cu laturile de aceeași înălțime, două mai lungi și două mai înguste. Ele reprezintă o mare stabilitate atât în ce privește fixarea materialului învelitor, cât și sistemul de fixare pe pereți.

În arhitectura populară românească acoperișul apără întreaga construcție de intemperii, iar în spațiul adăpostit se depozitează produsele agricole și furajele. În cadrul arhitecturii tradiționale românești se pot deosebi trei tipuri importante de acoperiș: cu căpriori, cu scleme, cu popi⁵. Acoperișul cu căpriori este forma cea mai răspândită la construcțiile populare românești. El este format dintr-un schelet de căpriori fixați pe cunună prin "mușcătură" și cuie de lemn, o rețea de laturi și material învelitor. Căpriorii sunt legați în partea superioară, doi câte doi cu cuie de lemn, iar pentru a reduce împingerile exercitate asupra pereților, determinate de greutatea acoperișului și de presiunea vântului, cca. 1 metru de la coamă, căpriorii sunt legați perechi printr-o bucată orizontală de lemn numită "mâini" sau "scaun"⁶.

La acoperișurile acoperite cu paie de această bucată de lemn se fixau țepușile care ies prin coamă. Datorită faptului că paiele necesită o scurgere rapidă a apei de pe acoperiș, căpriorii aveau o lungime mare (6-13 m.). Fiind așezați direct pe coamă și având înălțimea mare, unghiul format de căpriori cu orizontala era și el mare. Din această cauză apa ar cădea foarte aproape de pereți. "Pentru

⁴ Marcu, Natalia, *Cercetări privind tipologia gospodăriilor și construcțiilor gospodărești la români*, în: *Ethnos*, vol. II, Editura Muzeion, București, 1992, p. 105

⁵ Vuia, Romulus *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare și a poporului român* în: Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, p.52

⁶ Toța, Ioan *Reflectarea arhitecturii populare în Colecțiile Muzeului Etnografic al Transilvaniei* în: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, IX, Cluj Napoca, 1997, p. 41

înlăturarea acestui neajuns meșterii constructori au recurs la două procedee: construirea prispelor și lărgirea sprâncenelor de acoperiș prin intermediul streșinarului sau a aruncătorilor de apă⁷.

În cazul învelitorilor de paie se folosește streșinarul. Acesta este o bârnă de dimensiuni mai mari fixată paralel cu cununa pe capetele grinzilor transversale sau a bârnelor din cunună. Pe strășinar se fixează și căpriorii. Căpriorii se pot fixa și direct pe cunună și atunci unghiul este mai abrupt. Prin construirea strășinarului se lărgeste sprânceana acoperișului cu 20-40 cm la care se adaugă grosimea de peste 1 m. a paielor. Se creează astfel un spațiu adăpostit suficient de mare pentru a se proteja paiele și pereții. La construcțiile de căpriori din Munții Apuseni este bătută o rețea de laturi care, la acoperișurile mai vechi, sunt confecționate din bile rotunde, cioplite pe două laturi, care sunt fixate cu ajutorul șuruburilor de lemn⁸.

Paiele au fost materialul cel mai des folosit pentru învelirea acoperișurilor în toate subzonele Munților Apuseni. Paiele au fost utilizate sub formă de jupi sau scuturate.

Pentru acoperișuri se folosesc paie de secară și mai rar de grâu de primăvară. Secara are un pai gros, tare și lung până la doi metri. Secara se recoltează în lunile august septembrie cu coasa sau secera. Paiele se adună în snopi mari cât pot fi ținuti în brațe de un om. Snopii se leagă tot cu paie și se pun pe par, cruci sau gomoii.

La secerat se ține brazda între picioare pentru uniformitate și pentru ca spicul să fie orientat în aceeași direcție. În urma celui care seceră sau cosește vine un alt om (de obicei o femeie, soția celui care seceră) și face "legături" care rămân pe loc. După aceea legăturile se adună la "par" sau "cruci". Sub par se pune frunză de tufă (alun sau fag) să nu putrezească legăturile de jos. Pe par se așează snopii sub formă de cruce. Snopii se pun cu vârful spicului către par în formă de cruce. În vârful parului se pune un snop cu rol protector împotriva ploii.

În afară de aranjarea în cruce se mai folosește și așezarea numită gomoii. Gomoii se face în ograda șurii. Spicele se pun tot adunate către par dar nu în patru ci în sașe. De pe pari snopii se transportă cu căruța acasă, unde se face gomoii. Un gomoii cuprinde cam trei pari, aproximativ 75 de snopi.

Iarna se îmblăcește cu îmblăciul care avea cam 1,2 metri lungime, fiind făcut din două lemne rotunde, legate între ele cu o curea de piele. Acolo unde șurile erau de mari dimensiuni se îmblăcea în șură, iar unde șurile erau mai mici operația se făcea în ograda șurilor.

Scopul pentru care se pun toate vârfurile într-un sens este ca la îmblăcit boabele să cadă mai ușor. Paiele care rămaneau după îmblăcit se foloseau la acoperiș sau pentru hrana animalelor.

⁷ Toța Ioan *op. cit.*, p. 43

⁸ Ibidem.

Paiele folosite pentru acoperit se scot din șură în ogradă, unde se face iarăși "clăditură" adică se bate un par și se pun paiele în jurul lui cu furca. Un om dă de jos paie cu furca, iar altul le calcă. În vârf se pune o "gujbă" din paie. Gujba este formată din paie răsucite de 15-20 cm care se pun în vârful parului pentru ca clăditura să nu se desfacă și pentru a se feri paiele de intemperii. Peste gujbă se pune o bucată de piele de vițel rămasă de la încălțăminte la care se făcea o gaură în mijloc și se înfigea în par cu scopul de a proteja clăditura împotriva ploilor. Această bucată de piele ce se pune în vârf poartă în zonă denumirea de "plotog". Pentru consumul animalelor paiele nu se mai scoteau din șură.

Pentru acoperit se făceau clăditurile care erau folosite primăvara (aprilie-mai) când era vreme ploioasă pentru că ele se udao mai bine și erau mai presate.

Sub formă de jupi se utilizau numai paiele de secară care erau treierate fără a se dezlega snopii. Snopii se puneau strâns alăturat, în rânduri orizontale, cu spicele în jos începând de la streășină. Pentru stabilitate se legau câte 4-5 snopi de lațuri cu nuijle. Când se termina un rând se începea rândul următor, snopii punându-se în așa fel încât să se acopere primul rând până la legătoare.

Când se utilizau paiele scuturate, streășina acoperișului trebuia amenajată pentru a se obține o bază pe care să se clădească paiele. În acest scop, în capătul inferior al căpriorului se introduceau cuiele de lemn pe care se pune "o lobdă" mai lată. La construcțiile la care căpriorii erau fixați pe cunună se construia streșinarul. De pe această bază se începea să se calce paiele, care erau în prealabil umezite. Paiele se scuturau și se călcau bine în rânduri orizontale, de jur împrejurul acoperișului⁹.

Peste stratul de paie gros de 30 - 50 cm se pune un strat de ienupăr sau jneapăn care să nu iasă în exteriorul paielor. Jneapănul trebuia folosit verde pentru ca țepii să rămână tari în scopul de a proteja acoperișul de rozătoare. Peste ienupăr se pune ferigă. Peste ferigă se pun crengi de mestecăn pentru legarea învelitorii de lațuri. Crengile vin învârtite după laț și înodate pe o parte și pe alta. După crengile de mestecăn se pune iarăși un strat de paie de 30-50 cm. apoi ienupăr, ferigă și așa până la finalizarea învelitorii. Odată ajunși în vârful coamelor se pun paie mai mărunte și jneapăn mărunț. Din aproape în aproape se face vârful. La fiecare vârf de corn se pune un țepuș drept de lemn în înălțime de 2 metri, după care se adună vârful. Între țepuși se pune "o rudă" adică un par gros pus contra parilor pentru a ține paiele să nu le ia vântul. Se începe apoi operația de bătut cu o rudă de 3-5 metri. Acolo unde nu se ajunge de sus, se bate de jos foarte atent și des. După această operație se greblează paiele cu o greblă de lemn pentru ca acestea să fie aduse la același nivel. În final, învelitoarea de paie are peste 1 metru grosime.

Pentru acoperirea unei case se folosesc cca. 8-10 care de paie.

După sezonul de iarnă în care zăpada a stat și câteva luni pe învelitoare se

⁹ Ibidem

urcă pe acoperiș, se ia ruda jos și se adaugă paie foarte mărunte în vârf pentru a fi nivelate. După aceea se bate iarăși și se greblează apoi se pune ruda la loc.

La case, în pod, se face un tip aparte de camniță de piatră cu fumul dirijat "în vârtej" sau în trepte pentru ca scânteile din foc să nu ajungă la învelitoarea de paie. Vârful unei astfel de învelitori se repară periodic. O astfel de învelitoare poate dura între 10-40 ani. Învelitoarea de paie a casei are o rezistență și mai mare pentru că fumul ce iese în pod, formează un strat protector ce gudronează paiele, cimentându-le. Am asistat, în vara anului 1998, la demolarea unei case vechi din comuna Buzeștii de Sus, județul Hunedoara. Pentru dislocarea învelitorii de paie s-a folosit un târnăcop, așa de gros fiind stratul gudronat ce s-a format în timp.

Această tehnică se află pe cale de dispariție, toți oamenii care mai știu să acopere cu paie, în număr mic, având peste 65 de ani. Paiele au fost înlocuite cu alte materiale mai rezistente ce se pot confecționa sau cumpăra: șita, țiglă, tabla, cartonul, plăci de azbociment etc.

În comunele cercetate, în cadrul crângurilor aflate la mari distanțe de centrele de comună și de drumurile de acces, am observat existența mai multor case și anexe gospodărești acoperite cu paie, unele de o vechime apreciabilă.

În M.C.P.T. ASTRA se află mai multe construcții din Munții Apuseni acoperite cu paie: casa și șura din Feneș, casa din Tomuțești și șura din Poienile Vidrei, județul Alba, care au fost acoperite cu ajutorul unor meșteri locali și a unor lucrători din muzeul nostru.

În anul 1998 s-a realizat reconstrucția șurii din Poienile Vidrei de către o echipă de specialiști ai muzeului nostru împreună cu un număr de cursanți de la Muzeele în Aer Liber din România. Aceștia au participat la un curs teoretic și practic numit "Bazele restaurării monumentelor în Muzeele în Aer Liber din România". Cursul a fost realizat la inițiativa muzeului nostru, a Laboratorului Zonal cu sprijinul Centrului de Pregătire și Perfecționare a personalului din instituțiile de cultură. Cursanții au trecut prin toate etapele necesare reconstruirii unui monument de la tratamentul și pregătirea materialului până la ridicarea în sine a monumentului ce cuprinde fundația, temelia și zidul de piatră. bârnele din lemn ce formează pereții, planșeul și nu în ultimul rând monumentalul acoperiș din paie realizat după tehnici străvechi.

În muzeu un astfel de acoperiș din paie nu are rezistența celor din Munții Apuseni datorită mai multor factori:

- gradul ridicat de umiditate existent în muzeu
- datorită faptului că nu sunt locuite, din case lipsește focul, al cărui fum asigură rezistența învelitorii
- se găsesc cu greu paie de calitate, de secară și recoltate manual
- greutatea de a aduce la muzeu meșterii locali care sunt din ce în ce mai puțini și la o vârstă avansată

- prezența dăunătorilor (șobolani și păsări) în absența unor animale de casă.

Ideal ar fi ca aceste obstacole să fie eliminate și să fie realizate în muzee învelitori construite după vechea tehnică de către meșteri locali cu materiale de cea mai bună calitate.

La realizarea acestui raport s-au folosit datele oferite de mai mulți informatori din zonă:

- Candrea Cornel - 67 ani, com. Poiana Vadului, sat Centru
- Briciu Rovin - 46 ani, com. Poiana Vadului, sat Centru
- Goia Traian - 74 ani, com. Vadu Moților, sat Tomuțești
- Haneș Avram - 81 ani, com. Vidra
- Pleșa Gheorghe - 75 ani, com. Buzeștii de Sus.

SUMMARY

The ethnographic area of Apuseni Mountains has a special importance as regarding the inheritance of the spiritual and material values, of the traditions preserved.

Here we can notice a peculiar way of living, determined by the special geographic and social-cultural conditions, namely the so called "satele crânguri" (similar to the dispersed villages).

This way of inhabitation is based on family relationships, particular on the way of cohabiting, determined by the difficult living conditions.

Between 1995-1998 we have organized there a campaign of field research and of acquisitions of items for the museum. We shall deal in our study with those elements that regard the thatch roof technique, used in the vernacular wooden architecture in the area of Apuseni Mountains.

